

I.

Запорізька група підчас партизанського походу прoderлася з боями через відступаючий денікінський та наступаючий большевицький фронти і перейшла з Херсонщини в чигиринський повіт.

Розлогий краєвид голих степів з рідкими селами заступили великі ліси, між якими хутори і села попадалися частіше.

Перейшли, здавалося, безконечний Чорний ліс.

Чепурненькі білі хатки під соломою, оточені садами, роблять приемне вражіння¹ після великих, часто німецького типу, будівель Херсонщини, коло яких рідко побачиш сад.

Змінилася не тільки місцевість, але й типи населення, одяг. Проходячі частини зустрічають коло воріт чорноокі «кралі-молодички» в корсетках, з коралями і срібними дукачами на шиї. Мужчини одягнені здебільш в домашнього сукна киреї². Типи – клясично українські. Мова подібна до полтавської, таке ж змягчення «л».

Підчас стоянки в одному селі селяни оповідають про Холодний Яр.

Неприступний Мотрин монастир³ серед лісів... Якись таємничі загороди, навіть електричні(!) ... Важкі гармати «які стріляють на сорок верстов⁴!»... Засів там із своїм військом отаман Чучупака і нікого не боїться – ні большевиків ні денікінців, нічого не могли йому зробити...

Наслухавшись, обмінюємося поглядами.

¹ *Вражіння* – враження.

² *Кирея* (староукр.) – верхній суконний одяг козаків та селян нагадує довгий плащ без рукавів.

³ *Монастир* – згідно з загальноукраїнським правописом 1929 р. слово писалося через «а».

⁴ *Верста* (міра довжини) – 750 сажнів, або 1,067 км.

Звичайно, дядьки перебільшують, але цікаво побачити, що там за «січ» така в Холодному Яру... Поділюються думки, чи підемо на Холодний Яр, чи він залишиться нам збоку. На другий день з півсотнею кінноти їду в авангарді 2-го Запорізького (збірного) полку. Ідемо в напрямку Холодного Яру. Поперед нас пішли вже різними шляхами наші частини. Зустрічаю знайомого старшину з двома козаками, який їде з донесенням до «дідуса» – отамана Омеляновича-Павленка. Оповідає, що під одним селом їх зустріла велика лава добре озброєних селян з кулеметами, яка залягла на вигідній позиції, готова до бою. Він поїхав на переговори; від села теж виступила група:

– Якої армії? Чого і куди йдете через наше село?

Знаючи настрої населення, старшина відповів, що Запорізька Група Української Армії.

– Як же ви тут опинилися? Представники «противника» запитуюче глянули на одного із своїх. Той виступив вперед:

– Які частини? Як звуть начальників?

– Тільки кажіть правду, бо я сам дорошенківець¹...

Після того, як цей старшина назвав йому частини і командирів, особливо як сказав, що й його Дорошенківський полковник Литвиненко з нерозлучними кійком та люлькою веде позаду 2-й запорізький² полк – «дорошенківець» радісно усміхнувся і звернувся до товаришів:

– Наші...

Отаман віддав наказ здіймати лаву³ з позиції і післати зв'язки⁴ до сусідніх сіл, щоб заспокоїлися, бо йдуть свої – українці...

Кілометрів через три зустрічаю п'ять кіннотчиків на міцних невисоких «степняках». Два в місцевих, козацького крою чорних киреях, три в чорних довгих жупанах з грубого сукна, з під яких видно широкі, теж чорні штани. На всіх баранячі шапки з чорними

¹ *Дорошенківець* – козак, що належав до І-го запорізького полку ім. гетьмана Петра Дорошенка армії УНР.

² *Запорізький полк: звідси запорожець* – козак, що належав до збірного кінного полку ім. Богдана Хмельницького армії УНР.

³ *Лава* (військ. термін) – розосередження військових одиниць перед атакою в ряд.

⁴ *Зв'язки* (військ. термін) – тепер. зв'язковий.

оксамитовими верхами. У кожного рушниця, шабля, револьвер. До сідел приторочені ручні гранати. Приймаю їх спочатку за наших «чорношличників»¹.

Під'їжджають спокійно, видно, вже знають, з ким мають зустрінутися.

Зупиняю: – Якої частини?

– Гайдамацького полку Холодного Яру.

– Багато у вас козаків тепер?

Глянули один на одного... Видно, не знають, чи відповідати.

– А хто його знає?!

– По домам зараз усі... Одні бурлаки та частина кінноти в монастирі, – відповідає немолодий вже козак.

– А штаб де у вас, в монастирі?

Хитро усміхнувся:

– Поїдете, то побачите... як треба буде...

– А ви ж куди це – в розвідку?

– Ні... Додому. Чого байдики бити, як нема з ким битися... Хто далекий, то вже мусить з черницями «душу спасати», а нам – як треба буде – осідлав коня, та й за дві години в сотні.

Під'їжджаємо до села Матвіївки. Перед селом, коло дороги, на високому місці висока могила-курган. Злажу з коня і видираюся на неї. На верху просторе заглиблення, оточене вінком валу з виходом у бік села. Немає сумніву – це старий козацький дозорчий курган. Видно з нього далеко. З боку, звідки йдемо і праворуч видніються ліси; ліворуч, в напрямку Чигирина, теж смуга лісу, а посередині гола рівнина – широкий вихід у степи.

Думка мимоволі вертає до часів, коли з цього кургану виглядала козацька сторожа «гостей» – татарських загонів із степу.

При в'їзді в село зустрічаємо групу селян з рушницями. Приязно здоровкаються з нами. В селі теж зустрічаємо озброєних.

Виділяю «квартирієрів» – треба розмістити квартири для полку. Питаю двох молодиць, де живе староста.

– Немає у нас старости.

– Ну – голова, чи «присідатель»...

¹ Чорношличник – козак кінного полку Чорних запорожців, для відзнаки носили шапки з чорними шличками.

Молодиці переглядаються і потискають плечима:

– Нема ні голови, ні председателя...

– Ну, а хто ж над вами в селі старший?

– Отаман є!

Козаки сміються.

Веселий козак з числа «квартирієрів» повернув конем і нахилившись жартівливо обняв здорову, гарну молодицю:

– Над такими козаками то-й я поотаманував би...

Та молодиця несподівано вибила йому з стремена ногу і під загальний сміх перекинула з сідла на другий бік!

Молодиці теж сміються:

– Бач, бісової віри козак – на коні не всидить, а в отамани лізе...

Розпитую, як найти отамана, та ще по дорозі зустрічаємо групу селян, між якими був і отаман, немолодий вже селянин. За плечем у нього німецький карабін, на поясі револьвер і дві ручні гранати.

Привітався приязно.

– А, запоріжці!... Тут уже ваші проходили...

Питаю його, як краще розставити полк, головне, щоб було чим погодувати коней.

– Розміщайтеся, як вам подобається. Як у кого не буде вівса чи сіна – принесем від других.

Селяни, що йшли з ним, гостинно запрошують до себе, хто двох, хто чотирьох козаків з кіньми. Один, трошки «під мухою», запрошує всіх до себе на хрестини. Нема тих недовірливих, або й ворожих поглядів, які нерідко доводилося зустрічати на Поділлю і навіть на Херсонщині. Ні вони наших, ні ми їх рушниць не боїмося. Відчувається, що вони розуміють нас і щиро співчують справі, за яку ми боремося і це наповнює душу якоюсь щімливою радістю. Оглядаю добре вивчені за час боротьби обличчя козаків і бачу, що вони відчують те саме.

Виявляється, що село є частиною бойової організації Холодного Яру, центр якої в с. Мельниках, кілометрах у дванадцяти. В своїй організації село ділиться на «дієву сотню», яка при першій потребі робить бойову збірку¹ і виступає на об'єднання з дієвими сотнями сусідніх сіл і «резервову сотню», яка виступає на під-

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

¹ Збірка (військ. терм.) – тепер: збір.

помогу, або разом з діевою, як треба більше сил. Збираються по дзвону з церкви: два вдари підряд – дієва, три – обі разом. В селі завжди є озброєна варта і вартовий, почувши дзвін в сусідньому селі – передає його для свого і дальших.

Безперервний, тривожний дзвін подається лише під час великої небезпеки, або загального повстання і тоді повинні збиратися усі, хто має зброю.

Недалеке ж село Івківці, розположені на схід, за лісом, Чигирин, Суботів, Новоселиця, хуторі в їх районі, деякі села за Тясмином – це вже володіння «батька» Коцура.

У тому районі, минулого 1919 року, зорганізувався був большевицький Чигиринський полк, який під проводом бувшого каторжанина Коцура прилучився до червоної армії і приймав участь в боях з армією У.Н.Р.

Але розчарувавшись скоро в большевиках, полк самочинно вернувся до Чигирини і заклав там самостійну «республіку» під червоними прапорами. Большевики боялися совати носа до «радянського» Чигирини, погодившись в силу обставин того часу з тим, що там порядкує «революційний комітет», який складався вбільшості із свідомих націоналістів українців, що попали під вплив «батька» Коцура. Коли Україну захопили денікінці «чигиринська республіка» вдержалася завдяки тому, що місцевости боронила також і широко розвинена бойова організація Холодного Яру, під проводом отамана Василя Чучупаки, де цілковито панували українські націоналістичні настрої. В той час, як «чигиринці» були у червоній армії, «холодноряці» були окремою частиною в українській армії. Під час відступу її у 1919 році за кордон, пробілися в свої околиці і засіли в них.

Між селами цих двох орієнтацій всякі зв'язки перервані. Ще недавно між ними бували збройні сутички, які завжди викликали Коцурівці, та під цей час «Чигиринська республіка», озброєна «до зубів», сидить тихо і вижидає подій.

Декілька хлопців із Матвіївки, які відзначалися «кривим оком на чужу кишеню», служать у «гвардії» Коцура в Чигирині й до свого села не показуються, бо тут їх чекає короткий суд і... куля в чоло.

Увечері виник маленький «конфлікт». Отаман, і селяни образилися, що ми хочемо виставляти застави.

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

– Ви ж помучені... Спіть спокійно. Охороняємо себе – охоронимо і вас.

Погодилися на тому, що вони несуть варту під селом, а наша кінота роз'їздами. Вночі коцурівці роззброїли заставу наших Чорноморців¹, виставлену на хутір в бік Чигирина. Забрали кулемет.

Матвіївські селяни, страшно обурені, натякають, що добре було би зараз, спільними силами, зліквідувати Коцура, але у «дідуся» пляни інші і група посувається даліше.

Короткий переїзд до Головкивки роблю на кулеметній бричці, бо ще на Херсонщині, під час довгого нічного переходу, пересівши з коня на цю саму бричку відпочити, заснув і приморозив собі пальці на правій нозі. Нога розпухла і не можна взутися.

В Головкивці почуваю себе дуже погано і лежу в селянській хаті, оточений сердешною опікою господарів.

Приходять старшини, оповідають, що з краю села дуже гарний краєвид. Видно Медведівку, Тясмин і побережжя Дніпра, видно копулу² Мотриного монастиря над лісами. Місцевість – маленький Кавказ: гори, яри, все вкрите лісом. Оповідають, що до штабу групи приїхали післанці просити отамана і всіх старшин на весілля до отамана Богдана, десь під Олександрівкою; що «дідусь» відпустив декілька старшин, щоб погуляли і розвідали, що треба. Про зухвалі наскоки Богдана на большевиків і денікінців нам оповідали ще в Матвіївці. Розпитуємо про нього нашого господаря. Господар, колишній гусарський вахмістр³, добре орієнтуючися у військових справах, охоче оповідає.

– Що це – Богдан – прізвище його, чи псевдонім? – питає один старшина.

– Бачте... Він байстрюк. Мати дівчиною-сиротою принесла його з наймів із Чигирина... А як люди питали, де взяла, казала – Бог дав... Через те кажуть і прозвали його Богданом.

Виросло у злиднях в орла-парубка... Пішов на війну і вернувся відзначеним підстаршиною, а як почалася отут у нас боротьба –

¹ Чорноморці – кубанські козаки, що спочатку воювали проти більшовиків в армії Денікіна, потім частина їх перейшли в армію УНР.

² Копула – маківка, баня, купол; слово жін. роду, згідно правопису 1929 р.

³ Вахмістр (з нім. *начальник вартти*) – унтерофіцерський чин в кавалерії, артилерії, козацьких військах